

poddijalekata istočnohercegovačkog dijalekta. O njemu Pavle Ivić, žestok branitelj srpskoga standardnog jezika, piše u Srpskom narodu i njegovu jeziku: „Naš današnji izgovor književnog jezika u proseku odstupa znatno – iako ne svuda podjednako – od norme vukovske akcentuacije. On prema njoj stoji u odnosu umerenog prema radikalnom.“¹³

Isti autor za Karadžićev rječnik iz 1818. kaže: „Vukovo prvo izdanje je u osnovi rečnik govora jednog čoveka.“¹⁴ Zar to onda nije – bar u osnovi – rječnik s naglašavanjem tršićkoga govora?

¹³ Srpska književna zadruga, Beograd, 1971., str. 282.

¹⁴ Navedeno djelo u bilješki 13., str. 283.

U zaključku ovog rada moram ustvrditi da je od jedinica naglasnog inventara prječi sustav sa svotom svojih sustavnih naglasnih jedinica.

Što se pak tiče dogmatske ekskluzivnosti, možda je potrebno reći kako nije isto napisati rječnik i knjigu o naglasku. Za jedno i drugo potrebna je teorija i praksa, ali ne u jednakoj mjeri. U ovom drugom slučaju radi se izravno o tipologiji i sustavu. Pri tom je *sustavna naglasna jedinica* samo jedna riječ (ako se naglasno razlikuje od svih drugih riječi) ili više njih, a nad tom sustavnom jedinicom jest *skup jedinica*, pa opet iznad *podtip*, onda *tip* i konačno *sustav*.

Naš je temelj zapadnonovoštokavski sustav. Kao živa jezična zajednica ništa nikomu ne dugujemo. Imamo sve u jeziku. I sav jezik.

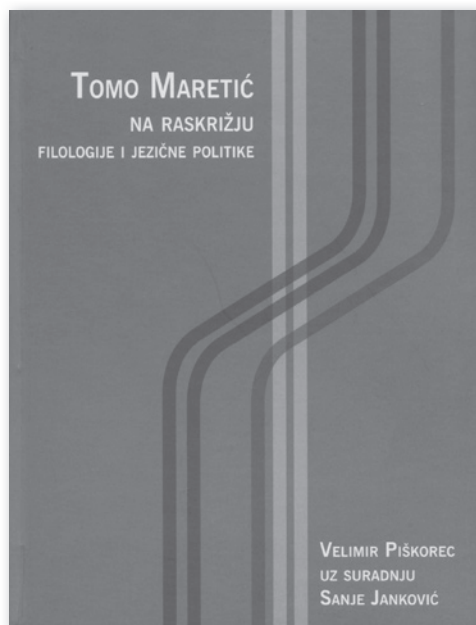
Stjepan Vukušić

TOMO MARETIĆ IZ NOVE, PLANSKOJEZIČNE PERSPEKTIVE

Na redovitoj tribini Zagrebačkoga lingvističkoga kruga u Društvu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu održana je 15. ožujka 2016. promocija dviju inačica – hrvatske i esperantske – monografije Velimira Piškorca o jednoj slabo poznatoj ili nepoznatoj, a u svakom slučaju zanemarenoj temi iz velikoga jezikoslovnoga opusa Tome Maretića. Knjige su objavljene pod naslovima:

Velimir Piškorec uz suradnju Sanje Janković: Tomo Maretić na raskrižju filologije i jezične politike, Udruga zagrebačkih esperantista, Zagreb 2015. / Velimir Piškorec kunlabore kun Sanja Janković: Tomo Maretić en interkruciĝo filologio kaj lingva politiko, Unuiĝo de Zagrebaj Eesperantistoj, Zagreb 2015.

Pojava ove monografije zanimljiva je iz nekoliko razloga. Po svojoj užoj, „službenoj“ struci autor nije kroatist nego germanist (završio je studij germanistike i anglistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), redoviti je profesor na Katedri za njemački jezik i voditelj Poslijediplomskoga doktorskoga studija lingvistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Širokom spektru njegovih znanstvenih interesa – uz dodirno jezikoslovlje s posebnim obzirom na hrvatsko-njemačke/austrijske jezične i kulturne veze, jezičnu biografistiku, interlingvistiku, esperantologiju, ekolingvistiku i dijalektnu geografiju – valja dodati i njegovu iznimnu zauzetost za očuvanje hrvatske dijalektne baštine u književnom stvaralaštvu i u suvremenoj komunikaciji. O tome svjedoči mnoštvo njegovih radova iz bogate bibliografije od 150-ak naslova, poglavito knjige

Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine (2005.) i Georgiana, Rasprave i ogledi o đurđevečkom govoru i hrvatskokajkavskoj književnosti (2005.) te dijalektološki projekti koji se mogu naći na internetu. Prvi je Zvučna antologija đurđevečke kajkavštine (2013.), a drugi je otvoreni, kontinuirani nacionalni ekolingvistički projekt Zvučni atlas hrvatskih govora. Valja napomenuti da je Velimir Piškorec i pjesnik – autor dviju pjesničkih zbirki na suvremenom đurđevečkom govoru. Njegova *jezična biografija* otkriva da su ga istraživanja germanizama u hrvatskim govorima, ponajprije kajkavskim, a onda i u hrvatskom jeziku uopće, odvela na područje hrvatske dijalektologije, a filološka mu je struka nametnula komparativna istraživanja koja su i njemu, kao i drugim našim stručnjacima za tuđe jezike, osvijestila i osvijetlila brojna kroatistička pitanja. Do Maretića ga, međutim, nije dovela ni germanistika ni kroatistika nego esperantistika, i to u okviru interlingvističkih istraživanja. Njegova suradnica na monografiji – Virovitičanka

Sanja Janković, apsolvantica kroatistike i pedagogije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, s velikim se entuzijazmom prihvatila *terenskih* istraživanja života i rada svoga mještanina Tome Maretića, o kojemu je tako doznala i ono što se na studiju kroatistike ne spominje.

Ni u enciklopedijskim člancima ni u drugim radovima o Maretićevu djelu ne spominje se njegovo zanimanje za tzv. umjetne jezike. Iako ta Maretićeva tema nije kroatistima nepoznata (Piškorec se tu najviše poziva na Skoka), uglavnom ju smatraju rubnom i nevažnom za njegov sveukupni opus, što pokazuje i popis djela kojima se Piškorec služio u svojoj monografiji. Tako se može reći da je Velimir Piškorec, inače aktivan hrvatski esperantist i predavač izbornoga kolegija Interlingvistika i ustroj esperanta, uistinu otkrio jednu nepoznatu Maretićevu sklonost problematici koja s jezikoslovnoga gledišta uopće nije ni rubna ni nevažna. Štoviše, čini se da osvjetljuje njegovu često nejasnu zauzetost pa i njegov talent za jezično planiranje.

Istražujući jezično izumiteljstvo općenito, a posebno povijest jezičnoga planiranja u mladogramatičarsko doba, kad se jezikoslovlje nastojalo približiti prirodnim znanostima pa se, fokusirano na *prirodne* jezike, suprotstavljalo ideji *umjetnih* jezika (danas su ti nazivi znanstveno odbačeni i zamijenjeni nazivima *etnički* i *planski jezici*), Piškorec se uz ostalo bavio i hrvatskim doprinosom tome području. Tako je došao i do Misli o umjetnom svjetskom jeziku (dalje u tekstu: Misli) Tome Maretića, opširne studije koja je objavljena 1892. godine u Radu JAZU, CVIII, na str. 182. – 208., a Maretić ju je kao pravi član JAZU „čitao u svečanoj sjednici JAZU 10. prosinca 1981.“ (str. 87). Piškorecova monografija na kraju donosi i cjelovit tekst te studije (str. 87. – 114.), koja izvan uže hrvatske akademske sredine nije imala

odjeka, a kako je pisana na hrvatskom, nije poznata ni izvan Hrvatske.

Kad je obznanio svoje spoznaje i razmišljanja o *umjetnom* svjetskom jeziku, Maretić je imao 37 godina, a osam godina kasnije, 1899., izašla je njegova Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika (i Gramatika hrvatskoga jezika. Za niže razrede srednjih škola). Maretićevi biografi i poznavatelji njegova djela ne uočavaju neobičnu poveznicu koja ne može biti slučajna, naime, da je njegovoj kodifikaciji *hrvatskoga ili srpskoga jezika* prethodilo ozbiljno i sustavno proučavanje tzv. umjetnih jezika. Neobična je i činjenica da se Maretić kao mladogramatičar (poznata je njegova povezanost s Leskienom s kojim se upoznao za svoga studijskoga boravka u Leipzigu 1885. godine, nakon što je u zimskom semestru već počeo predavati na zagrebačkom sveučilištu) očitovao o *umjetnim* jezicima 15-ak godina prije kritičara *der künstlichen Weltsprachen* – Leskiena i Brugmanna (str. 48. – 49.). To donekle objašnjava Maretićevu suzdržanost u iznošenju Misli pa čak i ispričavanje što pred visokim akademskim auditorijem govori o ideji koja mu je očito bliska i prihvatljiva, jer „se potreba i korist umjetnoga svjetskog jezika osjeća po Evropi“ (str. 114.). U ideji da „bi lijepo bilo, kad bi osim materinskoga jezika čovjeku dosta bilo znati samo još jedan jezik, pa bi s njime mogao putovati po svoj Evropi“ (str. 99.) Maretić ponajprije vidi korist za „kulturalne narode“ (!), odnosno za europsku intelektualnu elitu, poglavito znanstvenu, jer „u njemu bi naučnjaci pisali ona svoja djela, za koja bi željeli da budu poznata ljudima od nauke i u drugijem evropskijem narodima“ (str. 100.).

Uporabu svjetskoga *umjetnoga* jezika isključuje u lijepoj književnosti, koja bi se „i na dalje služila samo dotičnijem narodnijem jezikom“ te smatra „kako je prazan strah onijeh, koji u svjetskom jeziku naziru

njeku kosmopolitičku neman, koja bi mogla progutati ako ne sve, a ono sitnije i slabije narodnosti“ (str. 100.). Dakle, svjestan je da se europski pisci neće odreći svojih *narodnih* jezika i da će se prijevodi njihovih djela vjerojatno pojaviti na drugim *narodnim* jezicima, a ne na nekom *umjetnom*. Iako se bavio književnošću i prevodio klasike – od Homera, Racinea i Voltaira do Turgenjeva i dr., u svojoj je jezikoslovnoj strategiji zanemario hrvatsku književnu baštinu do te mjere da, prema Katičićevu sudu, „nikada nije u hrvatskom književnom jeziku nastupilo takvo otuđenje između književnika i gramatikâ.“ ... Hrvatski su pisci „živjeli punim životom jezične tradicije. U njihovim je djelima jezik ostao kakav je uvijek bio u svom neprekidnom kontinuitetu“ (str. 23.). Maretić je znao da se književnosti ne može nametnuti neki neprirodni jezik, ali je u najmanju ruku neobično što je mislio da se jezikoslovcima može nametnuti (ili podmetnuti) određena vrsta književnosti i njezina jezična građa.

Uspoređujući onodobne *umjetne* jezike, Maretić oblikuje svojevrsnu teoriju jezičnoga planiranja i donosi klasifikaciju živih, postojećih *umjetnih* jezika s obzirom na njihovu osnovnu funkciju. Tako tzv. *mješovite* jezike (*Mischsprachen*; danas: kontaktni jezici) definira kao jezike koji nastaju manje-više spontano tamo gdje iz praktičnih potreba dva naroda „pomiješaju svoja dva jezika tako, da iziđe treći novi jezik“ (str. 88.), a jedan od primjera mu je *lingua franca* ili „pokvareni talijanski jezik“ (str. 89.). Drugu skupinu čine mu tzv. *dogovorni* jezici (argot i drugi *tajni* jezici; danas: specifični sociolekti) „koje su sebi sastavili ljudi ovoga ili onoga staleža, pa se njima služe, da ih drugi ne razumiju“, a najpoznatiji mu je *lupeški jezik* (str. 89.). Govoreći o „gegavačkom“, „osaćanskom“ i drugim *tajnim* jezicima, Maretić potvrđuje da poznaje i dotadašnje srpske radove o toj temi, a koliko je

ona za njega poticajna, iskazuje retoričkim pitanjem: „Ako lupeži, slijepci i zidari mogu sebi stvoriti nov jezik, zar je onda nesmisao reći, da nov jezik može složiti kakav pametan i učen čovjek, koji gramatičkim i u opće jezičnijem znanjem visoko stoji nad svijem lupežima, slijepcima i zidarima?“ (str. 54.).

Pozivajući se na Voltaireovu misao da ni jedan jezik nije savršen, Maretić zaključuje da ne postoji ni jedan prirodni jezik „da ga mogu i drugi narodi lijepo i glatko izgovarati“ (str. 93.) te se zauzima za savršen *umjetni* jezik s jednostavnom gramatikom i za savršen pravopis na principu jedan glas – jedan znak. Svjestan da je najveći problem u leksiku, koji se po njegovu sudu ne bi smio oblikovati od jednoga prirodnoga jezika, jer bi se time drugi jezici doveli u inferioran položaj, ali ni od više prirodnih jezika, jer tu dolazi do „samovolje i nesistematičnosti“ (str. 97.), Maretić vidi rješenje u latinskom, koji u europskoj kulturnoj tradiciji već ima status univerzalnoga, međunarodnoga jezika. To je jedan od razloga što se sam izrijekom opredjeljuje za *le nov latin* Daniela Rose iz 1891. (sic!), a da bi taj svoj izbor opravdao, daje opširnu i detaljnu komparativnu analizu devet planskih jezika (od 20-ak koje poznaje). Uz Rosin *le nov latin* to su: Schleyerov volapük, Steinerova pasilingua, Bauerov spelin (Juraj Bauer je hrvatski jezični izumitelj), Eichhornova weltsprache, Liptayeva lingua católica, Hendersonova lingua, Laudin kosmos i Zamenhofov esperanto. Kao dobar poznavatelj ove problematike Piškorec izvrsno uočava Maretićev ukus klasičnoga filologa i razloge njegovu kritičkom odnosu prema jezicima pretjerano artifičijelnih struktura i složene tvorbe leksika.

Iako je Velimir Piškorec, kao esperantist fokusiran na Maretićeve Misli, s kroatističkog gledišta nepristran i neutralan, njegova istraživanja jezikoslovnih okolnosti onoga vremena sugeriraju niz pitanja koja se name-

ću iščitavanjem ove monografije. Jedno od njih proizlazi iz činjenice da je Maretić, prema Skokovim riječima, bio kabinetski znanstvenik, koji nikad nije na terenu istraživao ni jedan jezik i ni jedno narječje (str. 42.). Njegova negativna ocjena Ristićeva i Kangrgina Rečnika srpskohrvatskog i nemačkog jezika ne otkriva samo rigidnost njegove vukovske jezične orijentacije, nego i činjenicu da zapravo ne poznaje ni tadašnji srpski pa mu Ristić s pravom odgovara da „nema osećanja za srpski jezik“ (str. 32.). Kao kabinetski znanstvenik on je istodobno, prema vlastitim riječima, zagovornik empirijskoga, induktivnoga pristupa jezičnom normiranju (str. 34.), međutim, njegova gramatika pokazuje veći stupanj uvida u pravila nego uvida u primjere (str. 34.). Štoviše, on primjere i bira tako da ih može podvrgnuti pravilima. To je i inače karakteristično za kabinetske istraživače, a Maretić je kao izvrstan poznavatelj klasičnih (mrtvih) jezika imao najbolju moguću bazu za razvijanje svojih jezikoslovnih konstrukcija. Ocjenjujući njegove akcentološke radove, i Ivšić zaključuje da oni nisu mogli dati znatnije rezultate jer je „Maretić u tim studijama radio gotovo samo mrtvim, tuđim materijalom“ (str. 27.).

Ostavimo po strani Maretićevo diviniziranje Vuka Karadžića, koje objašnjava ne samo njegovo sustavno ocrnjivanje i ignoriranje hrvatske jezične tradicije (str. 17.) nego i pokušaj brisanja hrvatske kulturne memorije koju ispunjava književna baština. Kao obrazovan čovjek Maretić je morao znati što radi i ne može se opravdati ni navidnošću ni dobrim namjerama. Nevolja je u tome, kako kaže Katičić, što on do danas „predstavlja jedan od vrhova hrvatske filologije“ (str. 17.). To svoje mjesto on je dugoročno „zabetonirao“ posljedicama o kojima bi se mogla napisati opširna studija, ali ovdje ćemo navesti samo tri: nakon njegove velike normativne (!) gramatike, koja je 1963.

doživjela 3. izdanje, tek se 1952. pojavila Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika Brabeca, Hraste i Živkovića, a 1966. Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika Težaka i Babića; nadalje – nakon Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika u 23 sveska Đ. Daničića i hrvatskih vukovaca (1880. – 1976.) tek se 1991. pojavio jednosveščani opći jednojezični (eksplikativni) Rječnik hrvatskoga jezika V. Anića, a 2000. i jednosveščani Rječnik hrvatskoga jezika u uredništvu J. Šonje; i na kraju – niz hrvatskih pravopisa tijekom posljednjih desetljeća do danas ne uspijeva ozakoniti pravopisnu normu (a pravogovorna norma nije ni obrađena). Logičan je zaključak da je Maretićeva pozicija tvorca i zakonodavca „dvonarodnoga“ jezika zapravo zaustavila razvitak hrvatske gramatikologije i leksikografije, koji je do Maretića usporediv barem s onim u drugim slavenskim jezicima, a danas se ne može usporediti s razvitkom tih disciplina ni u kulturama koje su imale slabiju jezikoslovnu tradiciju. Najgore od svega je to što je Maretićeva fascinacija Vukom Karadžićem urodila u europskim relacijama jedinstvenim sociolingvističkim paradoksom – folklornom stilizacijom hrvatskoga jezika koji je već u 16. stoljeću bio visoko kultiviran.

Teško je povjerovati da je hrvatske vukovce mobilizirao sam Maretić pa i to da se za vodeći položaj u hrvatskom jezikoslovlju svoga vremena izborio sam, isključivo svojim radom i talentom. Citirajući vodeće kroatističke stručnjake, Piškorec se osvrće i na društvene (čitati: političke) okolnosti koje su Maretića učinile odgovornim za manje-više poznati razvoj hrvatske jezične situacije. Piškorčeva analiza njegovih nepoznatih (ili slabo poznatih) Misli o umjetnom svjetskom jeziku baca novo svjetlo na cjelokupni opus našega kontroverznoga mladogramatičara. Čitatelj će lako zaključiti da je Maretićeva upućenost u jezično planiranje i njegovo

poznavanje *umjetnih*, odnosno planskih jezika osnova njegove jezikoslovne strategije. S takvim znanjem i takvom erudicijom jedino je on u to doba imao sve predispozicije za kreiranje novoga jezičnoga hibrida. Pojednostavljeni model međunarodnoga *umjetnoga* jezika primijenio je na folklorno stiliziranu ijekavskoštokavsku osnovicu dvo/među/narodnoga jezika. Iako se u Mislima (barem deklarativno) odriče jezičnoga izumiteljstva (str. 101.), *hrvatski ili srpski jezik* jest njegov izum (str. 73.), domišljen i znanstveno utemeljen plod njegova talenta, intelekta i znanja, rezultat proučavanja jezičnih struktura, paradigmi, supstancijalnih elemenata mnoštva mrtvih i živih, etničkih i planskih jezika, konstrukt koji je stvoren u kabinetskoj izolaciji i koji je mogao opstati u utopijskim okolnostima, ali nikad nije realiziran ni približno onako kako je zamišljen. Unatoč prilično uspješnom ujednačavanju morfološke paradigmatike, taj je Maretićev izum, prihvaćen od mnogih sljedbenika, poglavito hrvatskih vukovaca, postao kamen smutnje, sredstvo političke manipulacije, predmet zloporabe i izvor nepotrebnih jezikoslovnih prijepora koji traju do danas. Ne znamo bi li Maretić danas doživljavao hrvatski kao pokvareni srpski ili srpski kao pokvareni hrvatski (usp. sa španjolskim i portugalskim na str. 113.), ali sudbina njegova izuma svakako je dramatičnija od sudbine „neolatina“ (*le nov latin*) koji mu se najviše sviđao (str. 111. – 114.). Sudbina esperanta ipak je posve drugačija nego što je predviđao (str. 110.) i prava je ironija da se Maretićeve Misli nakon 125 godina zaslugom jednoga hrvatskoga esperantista šalju u svijet na esperantu. Nadajmo se da hrvatsko izdanje neće ostati zanemareno i zaboravljeno kao njegova izvorna studija o *umjetnim* jezicima.

Dubravka Sesar